

Bir İsim İki Kadın, İki Vakıf Bir Yıl: 1592 Senesi Tokat ve Trabzon Gülbahar Hatun Vakıfları'na Kısa Bir Bakış

One Name, Two Women, Two Foundations One Year: A Brief Overview of Tokat and Trabzon Gülbahar Khatun Foundations in 1592

Kübra DURSUN * Öz

Osmanlı harem kadınları denildiğinde, etkileri kuvvetli birkaç kadın akla gelmektedir. Oysa uzun ömürlü bir devlet olan Osmanlı'da farklı sınıflarla yaşamış çok sayıda kadın bulunmaktadır. Harem dairesi içerisinde ise herhangi bir sebeple sıvırlenleri hariç tutarsak, varlığı en çok bilinenler kendilerine ait vakıfları bulunan kadınlardır. Söz konusu çalışmada, kadınların devlet yönetiminde etkinliklerinin daha az oldukları dönemlerde yaşamış iki kadın adına yaptırılan vakıflar incelenmektedir. Üstelik bu kadınlar hem aynı isme sahiplerdir hem de gelin ve kayınvalidedirler. Bir tanesi II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun, diğeri ise Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun'dur. Gülbahar Hatunların ortak noktalarından bir tanesi kendileri adına oğulları tarafından yaptırılan vakıflardır. Adına vakıf yaptırılması işi, kişinin kamusal alanda daha görünür hale gelmesinin en temel yollarındandır ve bu vakıfların bir tanesi Tokat'ta diğeri ise Trabzon'da inşa edilmiştir. Bu çalışmada, oğulları tarafından annelerinin adına yaptırılan her iki vakfın kuruldukları bölgelerin periferileri ile olan ilişkileri ve şehirlerin gelişiminde oynadıkları roller, 1592-93 mali döneminde kayda geçirilen muhasebe kayıtları aracılığı ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca aynı yıl içerisinde, farklı yerlerdeki vakıfların gelir birimleri ve miktarları, harcama kalemleri ve mutfaflarına alınan gıda ürünleri fiyatları gibi başlıklar karşılaştırılarak, iki vakfın ekonomik potansiyelleri anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu noktadan yola çıkılıp çalışmayla, Osmanlı kadın hayırseverliğinin, vakıf-şehir-halk üçgeninde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu
Mehmetbey Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
kubradursun@kmu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2389-3801
Karaman / TÜRKİYE

* Research Assistant, Dr.,
Karamanoğlu
Mehmetbey University
Faculty of Literature,
Department of History
kubradursun@kmu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2389-3801
Karaman / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Gülbahar Hatun, Vakıf, İmaret, Tokat, Trabzon.

Abstract

When Ottoman harem women are mentioned, a few women with strong influence come to mind. However, in the Ottoman Empire, which was a long-lived state, there were hundreds of women who lived with different titles. In the harem circle, excluding those who stand out for any reason, the most well-known are the women who have their own foundations. In this study, foundations built in the name of two women who lived in periods when

Başvuru/Submitted: 01/09/2021

Kabul/Accepted: 22/06/2022

women were less active in state administration are examined. Moreover, these women have the same name as well as the bride and mother-in-law. One of them is Bayezid II's mother is Gülbahar Khatun, and the other one is Yavuz Sultan Selim's mother, Gülbahar Khatun. One of the common points of Gülbahar Khatun is the foundations built on their behalf by their sons. The work of having a foundation built in her name is one of the most basic ways for a person to become more visible in the public sphere, and one of these foundations was built in Tokat and the other in Trabzon. In this study, the relations of both foundations, which were built by their sons for the benefit of their mothers, with the peripheries of the regions where they established, and the roles they played in the development of the cities, will be tried to be revealed through the accounting records recorded in the 1592-93 fiscal period. In addition, in the same year, the economic potentials of the two foundations will be tried to be understood by comparing the income units and amounts of the foundations in different places, the expenditure items and the prices of the food products purchased in their kitchens. Starting from this point, it is aimed to evaluate Ottoman women's philanthropy in the triangle of foundation-city-people.

Keywords:

Gülbahar Khatun, Foundation, Imaret, Tokat, Trabzon.

Makale Bilgileri

Etik Kurul Kararı:	Etik kurul kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımı yok.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme:	İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan:	sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans:	Bu eser Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Ethics Committee Approval:	It is exempt from the ethics committee approval.
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment:	Two external referees / Double blind.
Similarity Screening:	Checked – iThenticate.
Ethical Statement:	selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License:	Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Sosyal devlet anlayışı içerisinde yer alan pek çok görev Osmanlı Devleti'nde vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür. Osmanlı sosyal hayatının odak noktasında bulunan vakıflar, gönüllü servet dağılımı etkisi ile inşa edilmiş olmanın yanı sıra şehirlerin gelişiminde de büyük rol üstlenmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere devletin idaresinde yer alan tüm topraklarda vakıfları görmek mümkündür. Mevcut durumun doğal bir sonucu olarak da vakıflara dair pek çok çalışma yürütülmektedir. Gerçekleştirilen çoğu çalışma ise bir dönemin, bir mekânın yahut müstakil bir vakfın temel alındığı çalışmalardır. Ancak farklı vakıfların karşılaştırıldığı çalışmalar daha azdır.

Tarih alanında yer alan çalışmalara bakıldığında karşılaştırmalı tarih konuları oldukça dikkat çekmektedir. Çok sayıda konu ve durum çalışmalarda karşılaştırılmakta ve böylece farklı bakış açıları ile yeni değerlendirilmeler yapılabilmektedir¹. Bu çalışmaya konu olan ise aynı yıl içerisinde birbirinden bağımsız iki vakfı temel alarak, vakıfların kuruldukları şehirlerle örgütsel, mekânsal ve iktisadi durumlarının incelenmesidir. Böylece vakıfların ekonomik potansiyelleri ile şehirlerin teşekkülüne sağladıkları katkıları aracılığıyla kent tarihi ve vakıf tarihi çalışmalarına katkı sağlaması düşünülmektedir.

Tokat Gülbahar Hatun ve Trabzon Gülbahar Hatun vakıflarının çalışma konusu olarak belirlenmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle Tokat ve Trabzon bugün aynı coğrafi bölgededir ve XVI. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunun iki önemli ticaret kentidir. Kendilerine has özellikleri olmakla birlikte her ikisi de o tarihlerde doğu batı ticaretinin uğrak noktalarından olup, büyük kervanlara ve ticaret erbabına ev sahipliği yapabilen kentlerdir². XVI. yüzyılda Trabzon'da 2000'den fazla vergi mükellefi vardır ve Trabzon Anadolu limanları içerisinde en canlı olanıdır (Tekindağ, 1979, s. 455-477; Faroqhi, 2007, s. 93-130-131-357). Öte yandan Tokat, bölgeler arası bir ticaret merkezi olmanın yanı sıra ipek yolu üzerinde önemli bir ambar görevi gören bir kenttir (Gökbilgin, 1952, s. 36-69-355). İlgili yıllardaki kent nüfuslarına bakıldığında ise Trabzon nüfusu 10.575, Tokat'ın nüfusu 13.282-15.000 kişi olarak tahmin edilmektedir (Behar, 1996, s. 5-7-11). Gülbahar Hatunlara ait olan vakıfların seçilme nedeni de bahsi geçen vakıfların her ikisinin de oğulları tarafından anneleri adına yaptırılmış olmaları ve külliye formunda inşa edilmeleridir. Ayrıca bu vakıflar, Tokat ve Trabzon'da Osmanlı döneminde inşa edilen en büyük hanım sultan külliyeleridir. Vakıflar mimari olarak da birbirine benzemektedir. Camii, medrese, imarethane, ahır, odunluk, mahzen gibi yapılar iki vakıfta da yer almaktadır. Bunların dışında ise Trabzon vakfında türbe, mektep ve darü'l-kurra yapıları bulunmaktadır. Tokat vakfına ismini veren Gülbahar Hatun'un türbesi ise İstanbul'da yer alır ve ayrı bir vakfı mevcuttur. Tüm bunlara ek olarak kayıvalide gelin bir süre II. Bayezid'in haremünde Amasya'da bir arada bulunmuşlardır.

¹ Konuyla alakalı birkaç örnek için bk. (Ergenç, 2012; Faroqhi, 2007).

² Detaylı bilgi için bk. (Faroqhi, 2014).

Böylesi bir çalışmanın çıkış noktası olarak vakfiyelerin karşılaştırılması ilk adımdır. Ancak Trabzon Gülbahar Hatun vakfına ait vakfiye günümüzde mevcut değildir. Vakfiyenin bulunmadığı noktada ise devreye muhasebe defterleri girmektedir. Her iki vakfa ait, 1592 tarihli iki muhasebe defteri temin edilerek incelenmiştir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Fonunda, Trabzon vakfı için 3995/0002³ numaralı defter, Tokat vakfı için ise 1655/0001 numaralı defter bulunmaktadır (BOA, TSMA.d. 3995: 0002; BOA, TSMA.d. 1655: 0001). Defterler aracılığı ile her iki vakfın ekonomik potansiyellerini izleyebilmek mümkündür. Bunların dışında tapu tahrir defterlerinde de vakıflarla alakalı veriler bulunmaktadır. Ancak tapu tahrir defterleri bu çalışmanın kaynakları arasında bulunmamaktadır.

Her iki Gülbahar Hatun'un adına yaptırılan vakıflara dair pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak bunlar konuya daha farklı veçhelerle yaklaşmış çalışmalardır⁴. Gülbahar Hatunlar'ın en büyük ortak noktalarından biri, II. Bayezid'dir. Şehzadeliğini Amasya'da geçirirken annesi Gülbahar Hatun da yanında bulunmuştur. Öte yandan burada gerçekleştirdiği düşünülen evlilikle eşi Gülbahar Hatun da Amasya'da yer almıştır. Kadınların bir başka ortak noktaları ise Osmanlı tahtına geçen oğullarının anneleri adına vakıflar inşa ettirmiş olmalarıdır. Tesis edilen vakıflar külliye formundadır ve pek çok birimi birbirine benzemektedir. Bu iki hanımın kendileri adına yaptırılan vakıflar ve bu vakıfların işleyişleri, ekonomik potansiyelleri, hizmet alanları ve istihdam kapasiteleri gibi konulara geçmeden evvel Gülbahar Hatunlar'ı daha yakından tanımanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Gülbahar Hatunların Hayatları, Kimlikleri Ve Vakıfları

Fatih Sultan Mehmed'in eşlerinden, Gülbahar Hatun cariyeye olarak hareme dahil oldu (BOA, AE.SMMD.II. 00001: 00033: 001). Devletin kuruluş yıllarında evlilikler, diğer hanedanlara mensup prensesler ve soylu ailelerin kızları ile gerçekleştiriliyordu (Peirce, 2016, s. 36). Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına geçmesiyle hanedanın evlilik usullerinde de değişiklik olmuş ve cariyeye kökenli kadınlar ön plana çıkmıştır. Gülbahar Hatun ise bir devlet politikası olarak şehzadelerin, soylu kadınlara oranla daha çok cariyelerden çocuk sahibi olma yoluna girildiği dönemde yaşadı ve bu bilinçli hareketin ilk örneklerden olması nedeniyle önemli simalarından biri oldu. Fatih Sultan

³ Trabzon vakfı muhasebesi için aynı tarihlere denk gelen (BOA, MAD 15996) numaralı bir defter daha mevcuttur. Defterler karşılaştırıldığında ise aşağı yukarı veriler tutarlı olsa bile bazı farklılıklar göze çarpar. Örneğin gider kalemleri için farklı tutarlar verilmiştir ancak her iki defterde toplam harcama miktarı olarak 690,125 akçeyi bulmuştur. Yine bunların haricinde (BOA, TSMA.d 3995:0002) nolu defterde 1 kişi zevaid horan gösterilirken, (BOA, MAD.d. 15996) defterde ise zevaid horan başlığı görülmemektedir. Defterlerin geniş karşılaştırılması ve aralarındaki farklılıkların ortaya konulması başlı başına ayrı bir çalışma konusu teşkil edebilir. Bu çalışmada (BOA, TSMA.d. 3995:0002) nolu defter temel alınmıştır. Sebahittin Usta, "Trabzon İmâret-i Hatuniye Vakfı ve Gelirleri (1550-1650)" isimli çalışmasında diğer deftere (15996) yer vermiştir. Ancak bu defterde var olan sayısal verilere ve harcama giderlerine dair bilgilere yer verilmemiş sadece gelir birimlerinin neler olduğu ifade edilmiştir.

⁴ Trabzon Gülbahar Hatun vakfı için bk. (Usta, 2015; Keskin, 2018; Orbay, 2011, s. 441-450; Usta, 2016, s. 225-250). Tokat Gülbahar Hatun Vakfı için bk. (Şimşirgil, 1992, s. 227-242; Şahin, 2014; Açık, 2017, s. 1-16; Orbay, 2018, p. 29-44; Dursun, 2020).

Mehmed ile Dimetoka'da tanıştırdıkları düşünülmektedir. Buna en büyük dayanak ise oğlu II. Bayezid'i Dimetoka'da dünyaya getirmiş olmasıdır (Emecen, 1996, s. 230-231). Cariye olması hasebiyle, Gülbahar Hatun'un kökeni hakkında pek çok farklı görüş mevcuttur⁵.

Gülbahar Hatun oğlu şehzade Bayezid'in 1454/55 senesinde Amasya sancağına gönderilmesi ile birlikte kendisi de Amasya'ya yerleşti. Böylece hayatında yeni bir dönem başladı. Oğlunun 1481'de tahta geçmesine kadar olan 27 senelik sürede Amasya'da yaşadı (Sakaoğlu, 2015, s.148). Burada bulunduğu süre boyunca Gülbahar Hatun civarda bulunan vakıflara kendi mülklerinden tahsisatta bulundu (Alderson,1998, s. 15,148; Dursun, 2020, s. 65).

Fatih Sultan Mehmed'in ardından tahta II. Bayezid'in oturması ile kendisi de valide sultan oldu⁶. Padişah annesi olmasının faydalarını gördü ve II. Bayezid'in ardından bir süre sonra İstanbul'a gelerek eski saraya yerleşti. Oğlunun padişah olduğunu görebilen şanslı kadınlardan sayılan Gülbahar Hatun'un, oldukça nüfuzlu ve kudretli olduğu düşünülmektedir. Kendisi devlet idaresini yakından takip ediyor ve şahsi görüşünü dile getirmekten çekinmiyordu. Ancak Gülbahar Hatun'un siyasi meselelere dâhil olmaya çalışması henüz devlet idaresinde harem dairesinin çok fazla etkili olmadığı dönemlerdi. Bu nedenle onun görüşleri ve devlet adamları hakkındaki fikirleri birer tavsiye niteliğinde kalıyordu⁷. Tüm bunları Gülbahar Hatun'un oğluna yazdığı mektuplardan anlamak mümkündür. Mektupların içeriklerinde, II. Bayezid'e hayır duaları ve iyi dileklerde bulunan bir anne yaklaşımının yanı sıra devletin siyasi konularına dair fikirlerini çekinmeden dile getiren bir Gülbahar Hatun da açıkça görülmektedir (Uluçay, 2012, s. 22-23; Açikel & Dursun, 2020, s. 6-7).

Valide sultan olarak geldiği İstanbul'da, ömrünün geri kalanını geçiren Gülbahar Hatun 1492 senesinde hayata gözlerini kapamıştır. Vefatının ardından oğlu II. Bayezid, babası Fatih Sultan Mehmed'in türbesinin karşısında annesi için bir türbe inşa ettirmiş ve Gülbahar Hatun'u bu türbeye defnettirmiştir. Günümüzde Fatih Camii haziresinde bulunan Gülbahar Hatun buradaki türbesinde, kızı Gevherhan Sultan ve isimleri belli

⁵ Hayatı hakkında kaynaklarda ve kroniklerde bilgi bulunmayan Gülbahar Hatun'un kökenleri hakkında da belirsizlik mevcuttur. Birbirinden farklı kaynaklarda Gülbahar Hatun'un Arnavut, Sırp ya da Rum bir aileye mensup olabileceği ifade edilmektedir. Yine bunların haricinde Gülbahar Hatun'un Fransız hanedanına ya da Tokat eşrafının önde gelen ailelerinden birisinin kızı olduğu şeklinde de görüşler mevcuttur. Mevcut iki görüşün dayanakları ise, Fransız Hanedanı için; Evliya Çelebi'nin eserinde konuyla ilgili bir anlatının olması, Tokat'lı bir aileye mensup olabileceği görüşü ise orada kendisi adına yaptırılan bir vakfın bulunmasından kaynaklıdır (Gökbilgin, 1952, s. 320; Şimşirgil, 2014, s.106; Sakaoğlu, 2015, s. 147). Ayrıca bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. (Dursun, 2020, s.35-39).

⁶ O tarihlerde "Valide Sultan" ifadesi henüz kullanılmıyor olsa bile, Gülbahar Hatun'un tıpkı bir valide sultan gibi hareket ederek, devlet yönetimine dair söz söyleyip görüş bildirdiği bilinmektedir. Bu nedenle çalışmada kendisinden valide sultan olarak bahsedilecektir. Konunun detayları için bk. (Akyıldız, 2017, s. 49; Sakaoğlu, 2015, s. 148).

⁷ Yazılan mektuplardan bir tanesinde, dönemin devlet adamlarından olan Hızır Beyoğlu ve Ayas Lala gibi isimlere verilen görevleri memnuniyetle karşıladığını Hersek Oğlu diye bahsettiği Hersek-zade Ahmed Paşa'ya verilen görevi ise garipsediğini bildirmektedir. Bir başka mektupta ise Karamanoğulları'ndan Kasım Bey'in vefat haberini alması üzerine hem oğlunu tebrik ediyor hem de sevincini dile getiriyordu. Detaylı bilgi için bk. (Uluçay, 2012, s. 22-23; Açikel & Dursun, 2020, s. 1-11).

olmayan iki kişinin daha mezarları bulunmaktadır (Sakaoğlu, 2015, s.147; Emecen, 1996, s.230).

II. Bayezid'in annesinden sonra hayatındaki diğer Gülbahar Hatun ise eşidir. Kayın validesi olan Gülbahar Hatun gibi valide sultan olmasına ömrü vefa etmemiş olsa da dünyaya getirdiği oğlu Şehzade Selim, Osmanlı tahtına geçmiştir (Emecen, 2017, s. 26-40-41-67-75). Kayınvalidesi gibi Osmanlı Sarayına ne zaman getirildiği bilinmemekle beraber, kimliği ile ilgili bazı görüşler mevcuttur. Kimi kaynaklarda cariye kökenli bir eş olduğu ifade edilirken kimi kaynaklarda ise Dulkadır Beylerinden Alâüddeve Bozkurt Bey'in kızı olduğu kayıtlıdır (Uğur, 1992, s.9; Emecen, 2009, s. 407-414). Üstelik Bozkurt Bey'in kızının isminin Ayşe diye bilindiği bu yüzden de Gülbahar Hatun'un asıl isminin Ayşe olduğu düşünülmektedir. Kendisine Gülbahar isminin verilmesinin nedeni olarak kayınvalidesi işaret edilir. Bayezid'le evlendikten sonra Amasya'da kayınvalidesi ile bir arada bulunmasından kaynaklandığı bu yüzden kendisine Gülbahar Hatun ismi ile hitap edildiği ileri sürülen görüşler arasındadır (Sakaoğlu, 2015, s.182; Uluçay, 2012, s. 42).

Oğlu Şehzade Selim Trabzon sancağına gönderildiğinde kendisi de oğluyla birlikte Trabzon'a gitmiş ve ömrünü burada tamamlamıştır. Sonradan Yavuz diye anılacak olan oğlu I. Selim tahta oturduğunda Gülbahar Hatun vefat etmişti. Bu nedenle İstanbul'da valide sultan olarak yer almadı. Hayatta iken İstanbul'a gelip gelmediği ise net değildir. II. Bayezid ile evlenince önce Amasya daha sonra da oğlu ile birlikte Trabzon'da yaşadığı bilinmektedir (Sakaoğlu, 2015, s. 182). Vefatının ardından adına yaptırılan vakfın bahçesinde defnedilerek daha sonra kabri üzerine bir türbe de inşa edilmiş ve vakfın birimlerine eklenmiştir (Sakaoğlu, 2015, s.184; Uluçay, 2012, s.44).

II. Bayezid'in eşi Gülbahar'ı, annesi Gülbahar kadar tanımıyoruz. Kendisi hakkında ipucu olabilecek ya da araştırmalara yol açabilecek herhangi bir mektup veya belge mevcut değildir. Üstelik Trabzon'u ziyaret eden Evliya Çelebi bile Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nı detaylı bir şekilde anlatır. Ancak vakfı, Yavuz Sultan Selim'in annesi adına yaptırdığını ifade ederken bu annenin kim olduğuna dair bir şey söylemez (2011, s.49-55). Oysa Evliya Çelebi II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun hakkında oldukça ilginç bir hikâye anlatır (2011, s. 43-44).

Trabzon vakfı hakkında bilinenler, Yavuz Sultan Selim'in annesi için bir büyük külliye tesis ettirmesi ve bu vakfın isminin Gülbahar Hatun vakfı olduğudur. Şehrin en büyük vakıflarından bir tanesi olan Gülbahar Hatun vakfı ya da diğer ismi ile Hatuniyye İmareti Vakfı günümüzde kısmen hala ayaktadır (Keskin, 2018, s.24). Vakfa ait olan çoğu yapı ortadan kalkmış olsa bile camii ve türbe varlığını devam ettirmektedir.

Aslında vakıf kurma işinin Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından beri belli başlı amaçlara yönelik olarak algılandığı ve buna uygun şekilde hareket edildiği bilinen bir gerçektir. Osman Bey ve Orhan Bey zamanlarından başlayarak önemli şehirler, kasabalar ve yollar üzerine inşa edilen vakıflar aracılığı ile devletin kalıcı hale gelmesi amaçlanmıştır. Bu durum ise devletin yürüttüğü iskân politikasının en temel ayağı olmuştur (Kütükoğlu, 2018, s. 18-19; Faroqhi, 2018, s. 191-192). Ayrıca hayır kurumları aracılığı ile toplumun hemen her kesiminden insanın bir arada bulunmasına zemin

hazırlanmış ve böylece toplumsal sınıf ayrımlarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bunun en belirgin görüldüğü noktalar ise imarethaneler olmuştur. İmarethaneler toplumsal ve beledi hizmetleri ifa eden kuruluşlar olup özellikle padişahlar, hanım sultanlar ve devlet adamları başta olmak üzere imkânı el veren kişiler tarafından farklı coğrafyalarda inşa edilmiştir (Barkan, 1963, s.240-241). Nitekim imarethane mantığının oluşumunda, İslam dininin hayırseverlik ve muhtaç olanları koruyup gözetme düşüncesi kadar, Osmanlı sultanlarının halkını doyurmayı amaç edinen bir baba figürü veya koruyucu bir idareci portresi oluşturmayı hedeflediği de düşünülmektedir (Işın, 2020, s. 35).

Padişahlar kadar olmasa bile Osmanlı ailesine mensup kadınlar da zenginlikleri oranında ya hayır kurumları kurmuş ya da kendisinden önce tesis edilenleri korumaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Herhangi bir sebeple, kendi eliyle hayır kurumu kurduramayan kadınlar için ise oğulları ya da eşleri devreye girmiş ve kendilerinin adını yaşatacak kurumları inşa ettirmişlerdir. Bu minvalde oluşturulan iki imarethane vakfı örneği ise Osmanlı Devleti'nin iki önemli kenti olan Tokat ve Trabzon'da karşımıza çıkmaktadır.

XVI. yüzyılın iki önemli ticaret kenti olan Tokat ve Trabzon'un, mevcut konumlarının doğal bir sonucu olarak şehirlerdeki vakıflara önemli görevler düşüyordu. Vakıflar tüm birimleri ile şehirlerin ticari canlılığında faal olarak yer alıyorlardı. Ayrıca her iki vakıf külliye şeklinde tesis edildiği için diğer birimleri ile de şehirlerin sosyal hayatlarında rol oynayan önemli aktörlerdi. Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı şehrin en büyük vakıflarındandı (Albayrak, 1998, s.13). Tokat Gülbahar Hatun Vakfı ise şehrin tam merkezinde kurularak bölgeye ismini vermesinin yanı sıra şehirdeki en önemli hanım sultan vakfı olma özelliğini taşıyordu. Hatta şehrin meydanında yer alan vakıf periferisi ile o kadar özleşmişti ki halk arasında, "*Meydan Camii*" şeklinde bir ifade ile nitelenir hale gelmişti (Özgen, 2017, s. 40-41). Günümüzde dahi bu ifadenin kullanıldığı bilinmektedir.

1. Gülbahar Hatunların Vakıfları'nın Birimleri ve Gelirleri

Gülbahar Hatunların vakıf birimlerini öğrenebileceğimiz temel kaynak vakfiyelerdir. Vakfiye adı verilen ve vakıfların faaliyete başlayıp hizmet verebilmelerinin önünü açan resmi belge, bir vakfın kuruluşundaki fotoğrafını ortaya koyması açısından çok kıymetlidir (Kazıcı, 2003, s.49-54). Vakfın hangi alanlarda faal olacağını, kuruluş amacını, kaç kişi ile hizmet hayatına başladığı ve akarları gibi önemli temel konuları barındırması nedeniyle araştırmacılara yol açmaktadır. Ancak arşivlerde her vakfın vakfiyesi mevcut değildir. Çalışmanın konusu olan Gülbahar Hatunların vakıfları hususunda, Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'na ait bir vakfiye bulunmakta iken Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nın vakfiyesi ne yazık ki yoktur. Bu nedenle iki vakfın kuruluşundaki durumlarını karşılaştırabilme imkânı bulunmamaktadır.

Vakfiyesinin olup olmaması bağlamında, Tokat vakfı daha şanslı sayılabilir. Vakfiyeye göre, H.898/M.1492 senesinde tamamlanan vakıf; içerisinde camii, medrese, matbah/aşhane, mahzen, ekmekhane, kiler, odunluk, ahır ve abdestliğin bulunduğu bir külliye'dir (VGMA, Vakfiye, 740: 158, s. 405). Külliye'den günümüze maalesef cami

dışında diğer birimler ulaşamamış, ancak son yıllarda onarımlar ile imarethane binası yeniden görünür hale getirilmiştir. Vakfın her biriminde görev alacak personel sayısı toplamda 64 kişi olup câbîleri bu sayıya dâhil değildir. Çünkü vakıf şartı olarak câbîlerden bahsedilirken, herhangi bir sayı belirtilmiş ihtiyaç kadar vakıfta görev almaları istenilmiştir. Vakfa gelir getirmesi amaçlanan yerleşim birimlerine ait sınırlar ve detayları da vakfiyede yer almaktadır. Öte yandan vakfın imaretinde hazırlanan yemekler için kullanılacak malzemelerin neler olduğu ve hangi miktarda ekleneceğine varana dek detaylı bir anlatım izlenmiştir. Yine hazırlanan yemeklerin kimlere hangi ölçülerde dağıtılacağı izah edilmiş ve zengin-fakir ayrımı gözetilmeden bu dağıtımın yapılması istenmiştir. Bunların haricinde vakfın, yemek saatleri dışında gelen giden yolcu ve misafirlere ikram etmek üzere hazırda bekletilmesi istenilen gıda maddeleri de vakfiyede yer verilen konular içerisinde (VGMA, Vakfiye, 740: 158, s. 405).

Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nın vakfiyesinin günümüzde mevcut olmaması ise vakfın ilk faaliyet hayatını görmemizi engellemektedir. Vakıf hakkında çalışmalar yapan Hüseyin Albayrak, vakfiyenin uzunca seneler Trabzon'da türbenin içerisinde muhafaza edildiğini ancak 1916 senesinde Trabzon'un tarihî eserlerinin tahrip edilerek vakfiyenin de Rusya'ya götürüldüğünü ifade eder (Albayrak, 1998, s. 19). Bu iddiaya herhangi bir dayanak gösterilmediği için konuya temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Vakfiyesi olmamasına rağmen vakfın gelir birimlerini, personel sayısını, hizmet sahalarını ve harcama kalemlerini diğer arşiv malzemelerinden yaklaşık olarak anlamak mümkündür. Ayrıca Evliya Çelebi de ilgili vakfı anlatırken, vakfa ait yapıların neler olduğunu yerleri ile ifade etmiş ve vakıfta pek çok talebenin ders aldığını, caminin kible tarafında bir matbahın bulunduğunu ve burada pişirilen yemeğin ne miktarda dağıtıldığını da anlatmıştır (Çelebi, 2011, s. 49-55).

Vakfiyesinin olmamasına karşın, camii, medrese, matbah/aşhane, türbe, mektep, darü'l-kurra, fırın, kiler, mahzen ve ahırdan oluşan külliyenin tamamlanma tarihinin 1514-15 olduğu düşünülmektedir (Tekindağ, 1979, s. 455-477). Bunların haricinde vakfın binalarına dâhil edilen, Trabzon Bedesteni'nin de olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu bedestenin yapım tarihi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Öte yandan vakfın gelir birimlerinde yer alması ve erken tarihli belgelerin bulunması bedestenin de Gülbahar Hatun evkafı birimlerinden olduğunu göstermektedir (Bostan, 2002, s. 397). Vakıf sur dışında inşa edilerek, kurulduğu bölgeye ismini vermiş ve bir mahalle oluşmuştur. 1583 tarihinde ise mahallede 106 hanenin yaşadığı bilinmektedir (Bostan, 2002, s. 127). Gülbahar Hatun Vakfı ya da diğer ismi ile Hatuniyye İmareti gerek camisi gerek diğer birimleri ve gerekse akarları ile Trabzon'un fethinden sonra kentte inşa edilen en büyük vakıftır (Öksüz, 2006, s. 63).

Bahse konu olan iki külliyenin de pek çok birimi bulunmaktadır. Vakıfların ekonomik hacimlerini ortaya koyabilmek ve birbirleri ile kıyaslama yapabilmek için her iki vakfa ait muhasebe defterleri temin edilmiştir. En büyük şans ise her iki vakıf için de aynı seneye denk defterlerin bulunmasıdır. Trabzon vakfına ait olan defter (BOA, TSMA.d. 3995: 0002), H. 26 Ca sene 1000-7 C sene 1001 (M. 10 Mart 1592-11 Mart 1593) tarihleri arasında kapsarken, Tokat vakfına ait defter (BOA, TSMA.d.1655: 0001) ise H. 26 Ca sene 1000-6 C sene 1001 (10 Mart 1592-10 Mart 1593) tarihlerini içermektedir.

III. Murad devrinin sonlarına denk gelen bu tarihlerde, vakıflardan sorumlu olan Dârüssaâde Ağa'sı ise Ak Ağa Hacı Mustafa Ağa'dır (Resmî Efendi, 2000, s. 164). 1593 senesinde göreve getirilen Osman Ağa'dan önce görev yapan Ak Ağa Hacı Mustafa Ağa her iki defterde de Mustafa Ağa şeklinde kayıtlıdır. Ayrıca Trabzon vakfının mütevellisi Mehmed Beğ, Tokat vakfının mütevellisi ise Ali Çelebi'dir (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 2/a; BOA, TSMA.d. 1655: 0001, s. 2/a).

Vakıfların faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için her iki vakfa da büyük gelirler bağlanmıştır. Birbirinden farklı iki Gülbahar Hatun adına inşa edilen vakıfların, 1592-93 mali dönemine ait muhasebeleri karşılaştırıldığında vakıfların gelir türlerinin birbirinden farklı olduğu dikkat çeker. Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'nın gelirleri büyük arazilerden oluşurken, Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı ise dükkân kiralari, boyahaneler ve arazi gelirlerine sahiptir. Gelir birimlerinin neler ve nerelerde olduğu bahsine geçmeden evvel muhasebe defterlerinin en tepesinde yer alan ve vakıf kasasının genel durumunu aktaran toplu verilere bakmak gerekir. Aşağıda tablo 1'de yer alan miktarlara bakıldığında ilginç bir durumun varlığı göze çarpar. Buna göre vakıf kasasındaki toplam miktarını ifade eden, *asl-ı mal* kısmında Tokat vakfının gelirinin Trabzon vakfından 14.558 akçe daha fazla olduğu görülür. Oysa genel bütçenin detaylarında, vakfın 1592-93 senesindeki gelirlerini anlatan ve *ani'l-mahsûlât* diye ifade edilen kısma dikkat edildiğinde Trabzon vakfının geliri Tokat vakfının gelirine göre çok daha büyük miktarda olduğu görülür. Trabzon vakfının gelirleri 356.488 akçe daha fazladır. Ancak vakıf kasalarında mevcut olan para miktarları yani *an bakiyye-i muhasebe-i sene-i maziye/sabika* şeklinde ifade edilen para miktarları vakıflardaki mali durumu değiştirmişe benziyor. Tokat vakfının bir senelik geliri Trabzon vakfından çok daha düşük olmasına rağmen önceki senelerden devreden kasa miktarları eklendiğinde Trabzon vakfından daha büyük bir bütçeye ulaştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı ile Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'nın 1592-93 Senesindeki Genel Malî durumları⁸

Vakıf Kasalarının Durumu	Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı	Tokat Gülbahar Hatun Vakfı
Kasadaki Toplam Miktar (<i>Asl-ı mal</i>)	847.880 akçe	862.438 akçe
Önceki Yıldan Devreden (<i>An bakiyye-i muhasebe-i sene-i maziye/sabika</i>)	74.167 akçe	445.225 akçe
İlgili Mali Yıl Geliri (<i>Ani'l-mahsûlât</i>)	773.713 akçe	417.213,5 akçe

Vakıf kasalarında önceden var olan miktarlar senelere göre değişiklik arz edebilmektedir. Tokat vakfı kasasında devrettiği görülen 445.225 akçelik büyük meblağ vakfın kasasında önceden bulunan para miktarı olabileceği gibi, vakfın dağıttığı borç paraların o senede toplanmış hali de olabilir. Tüm bunların dışında Tokat vakfının önceki senelere ait, dağıttığı ancak alacaklılarından henüz tahsil edilmeyen para miktarını da ifade edebilir. Sonuçta Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'nın

⁸ Tablodaki veriler Trabzon vakfı için (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 2/a). Tokat vakfı için (BOA TSMA.d. 1655: 0001, s. 2/a).

bir senelik geliri Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'ndan epeyce düşük olmasına rağmen 1592-93 senesinde daha büyük bütçeli bir vakıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasının nedeni de Tokat vakfı kasasından devreden para miktarıdır. Durumun ne kadar böyle devam ettiğini ya da aksi bir durumun varlığını tespit edebilmek için ise her iki vakfın daha uzun seneleri içeren mali dönemlerini incelemek gerekmektedir.

Vakıfların gelir birimleri de birbirinden oldukça farklıdır. İlgili mali dönemde Trabzon vakfının gelirleri oldukça çeşitlidir. Hamamlardan değirmenlere, bedesten kirasından yoncalıklara, boyahanelerden dükkân ve zemin kiralarına kadar pek çok farklı kalemi içermektedir. Ayrıca vakfın mukataalardan elde ettiği gelirleri de oldukça fazladır. Bahsi geçen mali döneme ait kayıtlardan anlaşıldığına göre; 177.166 akçelik geliri ile Bayramlı arazisi, vakfın en büyük gelir getiren birimidir. Bunu 134.333 akçe ile yine Bayramlı'ya bağlı çeşitli yerlerden elde ettiği çeltik geliri, 107.833 akçe ile Hoşoğlan ve çevresi, 71.000 akçe ile de Samaruksa arazisi takip etmektedir. Yine vakfın gelirlerinden Sıbâghane olarak kayda geçirilen Boyahanelerden ise Trabzon'da bulunan 2.004 akçe, Samsun'da bulunan ise 1.800 akçe gelir sağladığı görülmektedir⁹. Hamam-ı Cedîd 17.861 akçe gelir getirirken Çifte Hamam 5.917akçelik gelir getirmektedir (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 2/a-b).

Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'na akar olarak bağlanan gelirlerin tamamı ise arazi gelirlerinden müteşekkildir. Bu gelirler Amasya, Çorum, Çankırı gibi farklı yerlerde dir. Vakfın en büyük gelirini Amasya-Zünnunabad kazası arazisi oluşturuyordu. 1592 senesi için buraya bağlı olan Hacı, Evhad, Bilekyoğun, Hızır, Bağluca, Hisarkavak ve Kozlu köylerinden toplamda 79.280 akçelik bir gelir gelmiştir. Bu köyler içerisinde geliri nakit olarak teslim edilenlerin yanı sıra aynî olarak tahsil edilenler de vardır. Örneğin, Hacı, Evhad, Bilekyoğun ve Hızır köylerinden toplamda 9 müd/1.800 kilelik ürün gelirinin varlığı görülmektedir. Gülabi, Mustafa ve Hüseyin'in mültezim olarak kayda geçtiği senede toplam olarak 42.788 akçelik ürün geliri bulunmaktadır. Bunun 1.200 kilesi hinta (buğday), 600 kilesi ise şair (arpa) olarak alınmıştır. Üstelik bahse konu olan miktarların alımdaki birim fiyatları değişiklik göstermiştir. Tüm bu farklılar da en ufak ayrıntısına kadar detaylı bir şekilde defterde kaydedilmiştir. Buna göre buğdayın, 120 kilesi 25 akçeden, 1.058 kilesi 35 akçeden, 21 kilesi 23 akçeden alınırken, arpanın ise 408 kilesi 10 akçeden, 72 kilesi 20 akçeden, 120 kilesi 17 akçeden alınmıştır. Amasya ve Zünnunabad'tan gelen gelirleri, 72.208 akçe ile Sorkuoğlanı cibayeti, 62.667 akçe ile Bozoğlu, Halfet ve Dumlupınar'dan elde edilenler

⁹ Bu konuyla alakalı olarak, Özkan Özer Keskin'in yaptığı tez çalışmasında; (BOA, MAD 15996) nolu defter kaynak gösterilerek, 1592 senesi gelirlerinde debbağhane geliri (Trabzon 2.040 akçe, Samsun 1.800 akçe) olarak ifade edilmiştir. Ancak Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nın bilinen mevcut gelirleri arasında debbağhane geliri görülmemektedir. İlerleyen yıllar için farklı bir durum söz konusu ise de 1592 senesi gelirleri arasında debbağhane geliri olarak gösterilen gelirler aslında sıbâghane/boyahane gelirleridir (Keskin, 2018, s.101). Vakfın gelirleri için bk. (Usta, 2016, s. 225-250; Bostan, 2002, s. 396-397). Bu konunun detayları için bk: (BOA, MAD 15996). Trabzon geliri s.1, Samsun geliri s. 4; (BOA, TSMA.d 3995: 0002. s. 2/b). Ayrıca Sıbâğ/Sıbâghane için bk. (Bakırcı & Çöğenli, 2011, s. 302; Devellioğlu, 2007, s. 948; Keskin, 2018, s. 101).

takip etmiştir. Bunlar sırası ile vakfın en büyük gelir getiren birimleri olmuştur (BOA, TSMA.d. 1655: 0001, s. 2/a-b, 3/a).

Her iki vakfa ait olan gelirlere bakıldığında Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'na akar olarak bağlanan gelirlerin çeşitliliği göze çarpmaktadır. Ayrıca yine bu vakfın elde ettiği gelirler Tokat vakfına göre çok daha fazladır. Tokat vakfı ise diğerine göre daha az gelire sahipti ve bu gelirlerinin tamamını iltizama verilen büyük arazi gelirlerinden sağlıyordu denilebilir. Gelirlerinin çeşitliliğiyle, Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nın çok daha büyük bir organizasyon olduğu ve bununla doğru orantılı olarak da çok daha fazla insana istihdam sağladığı ve daha büyük sayıda insana hizmet götürdüğü düşünülmektedir.

Bahsi geçen akarlar, her iki vakfın da düzenli gelirleri arasındadır. Bir de bunların haricinde vakıfların stabil olmayan ve emvâl-i müteferrik olarak adlandırılan düzensiz gelirleri vardır. Bu gelirler hem sürekli değillerdir hem de her zaman aynı miktarda akar sağlamıyorlardı. Bu başlık altına dâhil edilen gelirlere bakıldığında karşımıza yine Trabzon vakfının akarlarının çok çeşitli olduğu göze çarpmaktadır. Zemin ve çayır kiralardan arazi ve mülk kiralarna, birbirinden farklı değirmen gelirlerinden kilerde fazla kalan gıda maddelerinin satışına varıncaya dek toplamda 47 farklı başlıkta gelir birimi mevcuttur. Çeşitli şekilde elde edilen bu gelirlerden 53.431 akçe hasılat elde edilmiştir (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 3/a-b). Öte yandan Tokat vakfının müteferrik gelirleri ise daha mütevazı görünüyor. *Mahsulat-ı bağçe-i şerif* başlığı adı altında görülen 120 akçelik bir varidat bulunmaktadır. Bir de bunun haricinde 203 akçelik bir değirmen geliri ile 632.5 değerinde bir mahsul geliri yer almaktadır (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 4/a). Bu bilgilere göre tıpkı düzenli gelirleri gibi, devamlılığı olmayan müteferrik gelirler konusunda da Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı çok daha hacimlidir. Ayrıca gelir sağlayan birimleri de oldukça çeşitlidir.

2. Gülbahar Hatunların Vakıfları'nın Giderleri

Vakıf muhasebe defterlerinin giderler kısmı harcama birimlerine göre ayrılır ve en başta *vuziâ-min zâlike* başlığı ile toplam gider miktarı verilir. Muhasebe kayıtlarında genelden özele doğru kaydetme mantığı olduğundan birimlere ait detaylı harcama miktarı harcama toplamından sonra yer alır. Toplam harcama miktarının hemen altında ise çalışan ücretleri, mutfak harcamaları, vakıfların diğer harcamaları ve eğer varsa tamirat giderleri ayrı başlıklar halinde değerlendirilir. Cari yıl içerisinde harcama toplamı burada bulunur. Buna göre ilgili mali dönemde, Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nın 690.125 akçe, Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'nın 395.459 akçelik gider toplamı bulunmaktadır. Aşağıda tablo 2'de her iki vakfın harcama başlıkları ve bu başlıklar altında yapılan gider toplamları görülmektedir. Tablonun detaylarına baktığımızda her iki vakfın da en büyük payı mutfak masraflarına ayırdıkları dikkat çeker. Tokat vakfı imaretin mutfağı için 212.436,5 akçe harcarken, Trabzon vakfı 520.189 akçe harcama yapmıştır. Personel maaşları ise her iki vakıfta da mutfak harcamalarından sonra en büyük ikinci gider grubudur. Vakıfların çeşitli harcamalarına baktığımızda Tokat vakfı Trabzon vakfından daha büyük bir gider ayırmıştır. Öte yandan Trabzon vakfında tamirat harcamaları görülürken Tokat vakfının o yıl için tamirat gideri

yoktur. 1592 senesi için Tokat Gülbahar Hatun Vakfı toplam 395.459 akçe Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı ise 690.125 akçe harcama yapmıştır (bk. Tablo 2).

Tablo 2. Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı ile Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'nın 1592-93 Senesi Gider Başlıkları

Gider Başlığı	Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı	Tokat Gülbahar Hatun Vakfı
Çalışan Ücretleri	142.080 akçe	126.960 akçe
Mutfak Harcamaları	520.189 akçe	212.436,5 akçe
Diğer Harcamalar	22.637 akçe	56.62.5 akçe
Tamir Harcamaları	5.219 akçe	-
Toplam Harcama Tutarı	690.125 akçe	395.459 akçe

2.1. Gülbahar Hatun Vakıflarının Personel Giderleri

Osmanlı Devleti'nde vakıflar birbirinden farklı alanlarda hizmet verdikleri için görev türleri ve personel sayıları da farklılık arz etmektedir. Her vakıf az ya da çok personel istihdam etmiş böylece de kuruldukları bölgelerde iş kapısı olarak görülmüşlerdir. Kurulan vakfın ekonomik potansiyeli ve birimi ne kadar fazla ise personel istihdamı da o denli geniş olmaktadır. Çalışmada yer alan her iki vakıf da külliye formunda inşa edildiği için bünyelerinde onlarca çalışan bulundurdukları görülmektedir. Ancak değinilmesi gereken önemli bir nokta, muhasebeyi kayda geçiren görevlilerin yazım sitilindeki farklılıklardır. Trabzon vakfı kaydında personel ismi yer almaz. Daha çok görev ismi, görevli sayısı ve günlük ücreti bulunur. Vakfın sadece mütevellisi, müderrisi ve vakıfların gelir fazlasından pay alanlar olarak tanımlanabilecek zevaid horan grubunda yer alan bir kişinin isimleri kayıt altına alınmıştır. Geriye kalan personelin isimleri ya da kim oldukları belli değildir. Buna karşın Tokat vakfı çalışanları ise tek tek isimleri ile birlikte kayda geçirilmiştir. Hatta bazı çalışanların baba isimleri dahi eklenmiştir. Aşağıda tablo 3'te her iki vakfın kendi içerisinde var olan birimleri ve bu birimlerde görev alan personel sayıları ile görevlilerin görevleri karşılığında aldıkları günlük ücretlerinin toplamaları yer almaktadır.

Tabloya göre her iki vakfın birimleri birbirine benzemektedir. Fiziki yapı açısından en büyük fark Trabzon vakfının türbesi ve mektephanesinin bulunması gibi görünüyor. Tokat vakfı içerisinde türbe binası yoktur. Mektephane ise vakfın kuruluşunda olmayıp daha ileri tarihlerde eklenmiştir¹⁰. Öte yandan Trabzon vakfının bünyesinde çalışan cami personeli çok daha çeşitli olup hepsi ayrı başlıklar altında kaydedilmiştir. Örneğin cami personeline dâhil olan cüzhanlar¹¹ ve müsebbihler ayrı başlıklar altında kaydedildiğinden tabloda da ayrı satırlarda verilmiştir (bk. Tablo 3).

¹⁰ Mektephane binasının hangi tarihte eklendiği kesin değildir. Ancak 1704/05 senesinde tamir edilen mektep binasından bahsedildiğine göre bu tarihten önce yapıldığı düşünülmektedir (Dursun, 2020, s. 96).

¹¹ Cüzhan: Vakıflar tarafından belirlenen vakitlerde, genellikle namazlardan önce veya sonra Kuran-ı Kerim'den birer cüz okumakla görevli kimselerdir (Berki, 1966, s. 10).

Vakıfların çalışan sayılarına ve günlük ücretlerine baktığımızda Trabzon vakfının personel sayısı 158 kişi ve günlük toplam ücretleri 437 akçedir¹². Tokat vakfının çalışanları 88 kişi ve günlük ödenen ücretleri 322 akçedir (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 4/a-b, 5/a). Bu duruma göre Trabzon vakfı çalışanlarının Tokat vakfın çalışanlarından neredeyse iki katı kadardır. Medrese nüfusu birbirine yakınken aradaki fark öğrenci sayılarından kaynaklıdır. Ayrıca arşiv malzemesinden anlaşıldığı kadarıyla o sene medrese 4 ay faaliyet göstermiştir. Müderris ve öğrenciler de dâhil olmak üzere tüm medrese personeline ödenen ücretlerin 4 aylık olduğu görülmektedir. Bunun tutarları da çalışan kaydının hemen yan tarafında açıklama şeklinde yer almaktadır (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/a).

Tokat vakfında cami personeli meslek gruplarına göre ayrıştırılmamış hepsi tek başlıkta görevleri ile birlikte yazılmıştır. Trabzon vakfı cami personeli ise camide istihdam edilen cüzhan ve müsebbihan¹³ gibi görevlileri ayrı ayrı başlıklarda vermiştir. Bu yönde hareket edilmesinin nedeni bahsi geçen bu meslek gruplarının caminin yanı sıra türbede de görev verilmiş olabileceğidir. Yani vakıf istihdam ettiği cüzhan, hafız ve müsebbihleri hem camide hem de türbede görevlerini ifa etmelerini talep etmiş olabilir. Böylece hem vakıf başka çalışabilecek eleman arayışına gitmemiştir hem de çalışanlar aynı işi yapan diğer meslektaşlarından daha fazla gelir elde etmiş olmaktadır. Mevcut durum her iki taraf için de mantıklı bir yol olarak düşünülebilir.

Vakıfların gelir fazlasından pay ayrılan grup olarak tanımlayabileceğimiz zevâid horanlar, aslında vakıfta herhangi bir iş görme karşılığında ücret almadıkları için vakıfların personel kadrolarında düşünmek doğru olmaz. Ancak söz konusu giderler olduğundan zevâid horanlar da harcama yapılan grup olarak kayda geçirilmektedir, bu nedenle kendileri tabloda yer almıştır. Zevâid horan olarak kayda geçirilen kişi sayısı Trabzon vakfında 1 iken bu sayı Tokat vakfında 13 'tür (Bk. Tablo 3). Trabzon vakfında tek zevâid horan olan Murad Efendi ilginç bir şekilde ismi ile kayıtlara girmiş ve günlük 20 akçe gibi bir ödeme alarak çoğu vakıf çalışanından daha fazla bir gelire sahip olmuştur (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 5/a). Tıpkı Trabzon vakfında olduğu gibi Tokat vakfında da zevâid horanların vakıftaki pek çok çalışandan daha fazla ödeme aldıkları anlaşılmaktadır (BOA, TSMA.d. 1655: 0001, s. 5/a).

¹² Bu veriler defterin kendisinde 169 kişi ve 348 akçe şeklinde kayıtlıdır. Ancak tüm personelin sayısı 158 ve günlük ücretleri 437 akçe yapmaktadır. Bu farklılığa sebep olabilecek durumlar içerisinde kayda geçirilmeyen personelin olabileceğidir. Ancak muhasebe defterlerinde tüm çalışanlar kısa süreli çalışmış olsa bile kayda geçirildiği bilinmektedir. Verilerin detaylı hali için bk. (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 3/b).

¹³ Müsebbihan: Tesbih çeken kişilere verilen isim (Bakırcı & Çöğenli, 2011, s. 570; Devellioğlu, 2007, s. 738-739).

Tablo 3. Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı ile Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'nın 1592-93 senesindeki Çalışan Verileri¹⁴

Vakıf İsmi	Vakıf Birimi	Görevli Sayısı	Günlük Toplam Ücreti (Akçe)
Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı	Medrese	19	89
	Müteferrika-i İmaret (İdari Kadro)	6	62
	Cami	9 ¹⁵	33
	Hafız	6	19
	Cüzhan	31	63
	Müsebbihan	10	11
	Mektephane	23	14
	Türbe	1	4
	Diğer Camilerdeki Görevliler	16	10
	İmarethane	27 ¹⁶	70
	Câbî	8 ¹⁷	42
	Zevâid horan	1	20
Tokat Gülbahar Hatun Vakfı	Medrese	15	80
	Cami	32	71
	İmarethane	20	98
	Câbî	8	23
	Zevâid horan	13	50

Her iki vakfın da medrese, cami ve imarethane gibi bina birimleri mevcuttur. Ancak bu birimlerin içerisinde çalışan sayısı ve görev türleri farklılık arz etmektedir. Örneğin, vakıfların medreselerinin bünyesinde barındırdığı kişi sayısı aynı değildir. Bu farklılığın nedeni her iki vakıf medresesinin öğrenci sayısı ile ilgilidir. Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı'nın 15 öğrencisi varken Tokat Gülbahar Hatun Vakfı'nın öğrenci sayısı 12'dir. Talebe sayıları haricinde Trabzon vakfında bevvab¹⁸ ve ferraş¹⁹, Tokat vakfındaysa Osman Halife adında bir medrese imamının varlığı görülmektedir.

¹⁴ Tabloda yer alan veriler, çalışanların bağlı oldukları birimlerdeki sayıları ve bu birimler için ödenen günlük ücret toplamalarını içerir. Her bir birimin içerisinde farklı meslekleri yerine getiren pek çok çalışan vardır. Ancak çalışmanın sınırlılığı açısından bu çalışanların kimler oldukları ve vakıflarda hangi görevleri yerine getirdiklerine dair veriler metin içerisinde bahsedilmiştir ve ayrı bir tabloda gösterilmemiştir.

¹⁵ Cami personeli olarak defterde toplam 11 kişi gösteriyor ancak çalışan 9 kişi görünüyor. Üstelik 9 kişinin ücreti, toplam günlük ücret olan 33 akçe ücretle uyuyor. Detaylar için bk. (BOA, TSMA.d. 3995:0002, s. 4/a).

¹⁶ İmarethane çalışanları 27 kişi olmasına rağmen defterde 34 kişi şeklinde yazılmıştır. Detaylar için bk. (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 5/a).

¹⁷ Câbîler defter kaydı toplamında 9 kişi görünüyor. Ancak toplam ücret 8 kişinin ücret karşılığı olan 42 akçeye uyum sağlamaktadır. Detaylar için bk. (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 5/a).

¹⁸ Bevvab: Hastane, medrese ve mektep gibi kurumlarda görev alan ve saati geldiğinde kapıları açıp kapatan görevliye verilen isimdir. Bu kurumlarda alakasız kişilerin bulunmasını engeller (Berki, 1966, s. 9).

¹⁹ Ferraş: Vakıf kurumlarında yer alan temizlik görevlisidir (Berki, 1966, s. 18).

Her iki medrese de ellili medreseler sınıfında olup günlük müderris ücretleri 50 akçedir. Tokat vakfı müderrisi Mevlana Abdüselam Efendi, Trabzon vakfı müderrisi ise Mevlana Musluhuddin Efendi'dir. Müderrislerin yardımcısı konumunda olan muid ise her iki vakıfta da yer almış görünmektedir. Trabzon'daki muid günlük 5 akçe alırken Tokat'ta görev yapan muid ise 4 akçe ödeme almaktadır (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 4/a; BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/a).

Vakıfların cami personeline baktığımızda da hem ortak hem de farklı görevlilerinin olduğu anlaşılıyor. Günümüzde camilerde imamet ve hitabet görevi tek bir isimde toplanırken Osmanlı'da durum böyle değildi. Vakıflar bu görevler için ayrı ayrı personel istihdamına gider, hatip ve imam olmak üzere iki farklı görev bulundurur ve birbirinden farklı görevliler çalıştırırdı. Kayınvalide ve gelini adına inşa edilen bu iki vakfın imamları imamet görevi için 5 akçe alırken hitabet işi için, Tokat vakfında görev yapan Mevlana Veli Halife 6 akçe, Trabzon vakfı hatibi günlük 5 akçe ödeme almaktaydı (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 4/a-b; BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/a-b).

Cami kadrolarında karşımıza çıkan ve Kur'an-ı Kerim'den sureler okuyan görevliler Trabzon vakfında hafız, Tokat vakfında devirhan olarak kayda geçirilmiştir. Ancak literatürde devirhan (Berki, 1966, s.12) devreden günlerde, yani belirli günlerde belirli sureleri okumakla görevli olan kişilerdir. Hafızlar Trabzon vakfı defterinde ayrı başlık altında yazılırken, Tokat vakfında direk cami görevlilerinin arasında kaydedilmiştir. İşleri Kur'an okumak olmasına rağmen farklı isimle kayda geçirilmelerinin belli başlı nedenleri olmalıdır. Trabzon vakfının darü'l-kurra birimi olduğundan var olan hafızlar yüksek ihtimalle burada da bulunan kişilerdi. Öte yandan hafızlar için günlük 3 akçe devirhanlar için günlük 1'er akçe tayinat çıkarılıyordu. Muhtemelen bunun nedeni devirhanların her gün çalışmayıp belirli günlerde ve belirli vakitlerde vakıf şartı gereği istenen sureleri okumalarından kaynaklıydı. Her iki vakıfta Kur'an okuma işi için 6'şar kişi görevlendirmiş ve içerinden bir tanesi, diğerleri gibi hem Kur'an okuyor hem reislik yapıyor yani ser-mahfil olarak çalışıyordu. Bu nedenle ser-mahfil olarak görev yapanlar için Trabzon vakfı 4 Tokat vakfı 3 akçe ödüyordu (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 4/a-b; BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/a-b).

Cami personeli arasındaki en büyük farklılık ise Trabzon vakfında yer alan ve sayıları 10 olan müsebbihanlardı. Tesbih çekmekle görevli (Devellioğlu, 2007, s.738) olan bu çalışanlar yevmiye olarak 1'er akçe alıyor, sadece ser-mahfilleri için 2 akçe ödeniyordu. Aşırhovan (Berki, 1966, s. 7) yani on ayet kadar Kur'an okumakla görevli çalışan, Tokat vakfı personeline olmayıp Trabzon vakfında yer alıyordu. Cüzhanlar ise her iki vakıfta da istihdam ediliyordu. Trabzon vakfında 30 kişi, Tokat vakfında 15 kişiydi (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 4/a; BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/b). Her iki vakıfta cüzhanlık ücreti olarak çalışanlarına 2'şer akçe, ser-mahfillerine ise 3'er akçe yevmiye veriyordu. Cüzhanlar sadece camilerde değil tekke ve türbelerde de görevlendirildiğinden, Trabzon vakfındaki 30 kişinin bir kısmının vakfın bahçesinde bulunan Gülbahar Hatun Türbesi'nde görev aldıkları düşünülebilir. Türbe için ayrı bir cüzhan listesinin bulunmaması bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir. Trabzon vakfında sıralanan cüzhan listesinde 31 kişinin olduğu görülüyor (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s.

4/b). Bunlardan 30 tanesi cüzhan olarak görev alırken diğer 1 kişi ise Noktaî/Noktacı²⁰ olarak istihdam edilmiştir. Noktacı her iki vakıfta da bulunup Trabzonda'ki 2, Tokat vakfındaki 1 akçe ödeme alıyordu. Bunların haricinde ise Siracı²¹ yani kandilci olarak adlandırılan görevliler de mevcuttu. Bu iş için her iki vakıfta bir kişi çalıştırıyor ve karşılığında 2 akçe ödüyordu. Yine Trabzon vakfı birimleri arasında bulunan mektephane Tokat vakfında 1592-93 senesinde henüz mevcut değildir. Trabzon'daki mektephanenin 5 akçeye çalışan bir muallimi, 2 akçeye çalışan ve muallim yardımcısı olarak görev yapan halifesi ile günlük 7 akçenin aralarında pay edildiği 21 öğrencisi vardı (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/b).

Buraya kadar bahsi geçen vakıf birimleri ve buralarda var olan pek çok görev ortaktır. Çalışmaya konu olan her iki vakfın farklı birimleri de mevcuttur. İki vakfın belki de ayrıştığı en büyük nokta vakıf binaları içerisindeki türbe konusudur. II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun İstanbul'da, eşi Gülbahar Hatun ise Trabzon'da vefat etmiştir. Kayınvalide Gülbahar Hatun'un, İstanbul'da türbesine ait ayrı bir vakfı olduğundan Tokat Gülbahar Hatun Vakfı bahçesinde türbe bulunmamaktadır (Dursun, 2020, s.60). Öte yandan Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı bahçesinde Gülbahar Hatun'un türbesi bulunur ve burası da imaret vakfına dâhildir (Ertuğrul, 1996, s. 321-323). Trabzon vakfı çalışanları içerisinde günlük 4 akçeye görev yapan bir türbedar bulunmaktadır (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/b).

Vakıfların idari görevlilerinden olan kâtip ve câbî gibi çalışanlar ise her iki vakıfta da mevcuttur. Vakıflar kitabet işini ikiye ayırmış ve ikişer kâtip görevlendirmişlerdir. Bunlardan Tokat'ta görev yapan, Hacı Süleyman vakıf kâtibi olup *katib-i evvel* olarak kayda geçirilmiştir. Kendisine günlük 4 akçe ödeme yapılmıştır. Vakfın diğer kâtibinin ismi ise Ömer bin Hüseyin'dir. Kiler katibi şeklinde kaydedilip günlük 2 akçeye çalışmıştır (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 4/b). Trabzon vakfı ise çoğu çalışanda olduğu gibi kâtiplerin de isimlerini kayda geçirmemiş sadece görevlerini ve günlük ücretlerini yazmıştır. Buna göre "*katib-i ...*" ve *katib-i muhasebât* adı altında iki kâtip vardır. Birinci katip için 10 akçe ikinci katip için 7 akçe yevmiye ödenmiştir (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/b).

Câbî, vakfın gelirlerini toplamakla görevli kişi olduğundan genellikle diğer görevlilerden farklı olarak görev yerleri ile birlikte kaydedildikleri görülmektedir. 1592-93 yılında Trabzon vakfı 8, Tokat vakfı 8 olmak üzere aynı sayıda câbî görevlendirmiştir. Her iki vakfın câbî kayıtlarına bakıldığında daha çok görev yerleri ile kaydedildikleri dikkat çekmektedir. Trabzon vakfı, *câbî-i Hoşoğlan*, *câbî-i Samaruksa*, *câbî-i Terme* gibi vakfın merkezden uzak gelir birimlerinin ismi ile kayda geçirilmişlerdir. Kendilerine görevleri karşılığı günlük 5'er akçe ödeme yapılmıştır. Sadece bir tane câbî atlı olarak görev almış ancak nerede görev yaptığı belli değildir. Kayıtlara *câbî-i süvârî* olarak geçmiş ve kendisine 8 akçe ödenmiştir (BOA, TSMA.d.

²⁰ Noktaî/Noktacı: Vakıf personellerinden olan Cüzhan ve Devirhanları kontrol etmekle görevlendirilmiş kişilerdir. Noktacı her seferinde kuran okuyanların yanına gelerek ne kadar okuduklarını kontrol eder ve işaret koyardı. Bu nedenle noktacı olarak adlandırılırlardı (Yediyıldız, 1983, s. 55-60).

²¹ Siracı: Kandilci yerine kullanılan bir tabirdir. Vakıflarda kandilleri yakıp söndürme işi ile ilgilenir (Pakalın, 1993, s. 236).

3995: 0002, s.5/a). Trabzon vakfında olduğu gibi Tokat vakfı kayıtlarında da câbiler görev yaptığı yerler ile birlikte kayıt altına alınmıştır. Tokat vakfı diğer çalışanlarda olduğu gibi câbileri de isimleri ile birlikte kaydetmiştir. Örneğin câbilerden; Ali bin Seydi isimli câbî Sorkuoğlanı'nda, Ömer bin Budak, Hacı Köyü'nde, Mehmed bin Hasan, Ahmedoğlanı'nda, İbrahim bin Süleyman Sirçelü isimli köyde görev yapmaktadır. Câbî listesinde varlıkları görünen İbrahim, Abdülkadir ve Ali bin Davud ise atlı câbî olarak çalışmışlardır. Kendileri diğer câbilerden daha fazla ödeme almış ve günlük 4'er akçeye çalışmışlardır. Tokat vakfının diğer câbileri de 2 ve 3 akçe gibi ücretler almışlardır (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 4/b).

Vakıfların imarethane personelleri ise hemen her vakfın bünyesinde olan görevlilerden oluşmaktadır. Şeyhler vakıf imarethanelerinin idarecisi konumundadır. İmarethanelerdeki şeyhlerden, Trabzon'daki 7, Tokat'taki 8 akçe almıştır. Her iki vakıfta da imarethanelerin bünyelerinde bulunması gereken; kilârî²², vekil-i harç²³, nakib²⁴, tabbah²⁵, habbaz²⁶, nekkad-ı ürz²⁷, kendüm küb²⁸, merammatî²⁹ ve kennas³⁰ gibi görevlileri mevcuttu. Ancak görevleri yerine getiren kişi sayıları bazı görevlerde farklı idi. Örneğin; ekmek yapmakla yükümlü olan habbazlar, Tokat'ta iki kişiydi ve her ikisi de 4'er akçe yevmiye alıyordu. Trabzon vakfında ise habbaz sayısı 3'tü ve bunlardan bir tanesi "ser-habbaz" şeklinde kaydedilmişti. Nitekim ser habbaz yani baş ekmekçi günlük 5 akçe alırken diğer iki ekmek ustası 2'şer akçe kazanıyordu. Çok yüksek ihtimalle Trabzon vakfı günlük olarak daha fazla ekmek üretip dağıtıyordu. Aynı durum vekil-i harç görevi konusunda da mevcuttu. Tokat vakfında, vakfın her türlü alım ihtiyacını gözetip denetlemekle yükümlü olan Vekil-i Harç Ali, bu işi tek başına yürütüyordu. Fakat Trabzon vakfında vekil-i harç olarak 3 kişi çalışıyordu. Hatta bir tanesi *vekil- harç-ı ağnam* şeklinde kaydedilmişti. Buradan yola çıkarak, Trabzon vakfının koyun eti tüketme miktarının çok daha fazla olduğunu ve etin temini için başlı başına bir görevli tahsis ettiğini söyleyebiliriz.

²² Kilarî/ Kilerdar: Yiyecek ve içecek her türlü gıda maddesinin saklanmasıyla sorumlu olup, sarf edilecek yere sarf eden görevlidir (Berki, 1966, s. 32).

²³ Vekil-i Harç: Kuruma lazım olan her türlü erzakı alıp temin eden kişidir (Berki, 1966, s. 59).

²⁴ Nakib: İmarethane şeyhinin yardımcısı olan nakib, imarette gerekli olan işleri yürütüp aynı zamanda gözetip kontrol etmekle yükümlüdür (Berki, 1966, s. 44; Yediyıldız, 1983, s. 59).

²⁵ Tabbah: Vakıflarda yemek pişirme işini gören çalışandır. Vakıfların aşçıları olan bu çalışanların sayısı vakfın büyüklüğü ile doğru orantılıdır (Yediyıldız, 1983, s. 60).

²⁶ Habbaz: Vakıfların ihtiyaç duyduğu ekmekleri hazırlamakla görevli olan kişidir (Yediyıldız, 1983, s. 57).

²⁷ Nekkad-ı Ürz: Pirinç ayıklamakla yükümlü çalışandır (Berki, 1966, s. 44).

²⁸ Kendüm Küb: vakıfların ihtiyaç duyduğu buğdayı öğütüp hazır etme işinden sorumludur (Berki, 1966, s.31). Bu görev Sebahittin Usta tarafından hazırlanan tezde, "buğday küpü sorumlusu" olarak ifade edilmiştir (2015, s. 164). Ancak tezde de kaynak gösterilen Ali Himmet Berki'nin eserinde de belirtildiği gibi görevin aslı "kendüm küb" şeklindedir (1966, s. 31; Yediyıldız, 1983, s. 57).

²⁹ Merammatî: İmarethanede ihtiyaç duyulan her türlü kap kacak gibi eşyayı tamir eden kişidir. Ayrıca sadece eşya değil vakıf binalarında hasar görmüş noktaların tamiri ile de ilgilenir (Berki, 1966, s.37; Yediyıldız, 1983, s. 58).

³⁰ Kennas: İmarethanenin temizlik işlerini yürüten görevlidir (Yediyıldız, 1983 s. 57).

2.2. Gülbahar Hatun Vakıflarının İmarethanelerine Ait Giderler

Her iki vakfın da en büyük harcama kalemi imaret mutfaklarına alınan gıda maddeleri idi. Üzerinde durulması gereken ilk nokta; lazım olan gıda maddesinin saklanma durumları idi. Buğday, arpa ya da pirinç gibi vakfın kilerinde yahut ambarında uzun süre saklanabilecek türden olanlarla, et, yaş meyve ve sebze gibi daha hızlı bozulacak olanların imarete alım durumları farklıydı. Vakfın idaresine göre değişiklik arz etmekle birlikte çabuk bozulabilecek olan gıda maddeleri ihtiyaç mukabilinde alınmaktaydı. Bu nedenle vakıfların harcamalarında böylesi gıda maddeleri alımı, farklı zamanlarda, farklı miktarlarda ve farklı fiyatlardan gerçekleştiriliyordu. Bu da ne yazık ki bölgeler arasındaki gıdaların birim fiyatlarını belirleme ve karşılaştırma yapılmasının önüne geçmektedir.

Osmanlı beslenme alışkanlıkları içerisinde et ve ekmeğin yeri oldukça ayrıdır ve ekmek hemen herkesin sofrasında bulunurken, et gücü yetenlerin tüketebildiği bir yiyecektir (Faroqhi, 2018, s. 287). Bu cümleden olmak üzere imarethanelerde vakıf imkânlarının el verdiği ölçüde menülerinde et ve ekmek bulundurur öğünlerde ikram ederdi (Emecen, Faroqhi & Neumann (ed), 2016, s.110-111; Işın, 2020, s.104-105). Nitekim muhasebe defterlerinde mutfak giderleri sıralanırken et harcamaları en başta verilirdi. İmaretlere alınan et, Tokat vakfında türü belirtilmemiş ve sadece *guşt* başlığı ile verilmişti. Toplamda mutfağa 2.148 okka et girmiş ve hepsi için 70.674 akçe ödenmiştir. Etlerin ayrı miktar, ayrı zaman ve ayrı fiyatlardan alınarak toplamda imaret için 9 defa et alındığı görülmektedir (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 5/a). Alınan etin türünü belirlemek ise çok mümkün olmamakla birlikte ağırlıklı olarak koyun eti olabileceği düşünülmektedir (Artan, 2006, s.53). Trabzon vakfında ise durumun biraz daha farklı görünmektedir. Trabzon'da farklı fiyatlarla alınan etin cinsleri *guşt* ve *ağnam* idi. Daha makbul olan ağnam yani koyun eti 1.489 okka alınmış ve karşılığında 151.749 akçe ödenmişti. Bahsi geçen diğer et ise yüksek ihtimalle sığır eti idi ve 4.099 okka alınmıştı (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 5/a). Sadeyağ alımı ise oldukça ilginçtir. Trabzon vakfı aldığı 209 okka yağ için toplam 14.530,5 akçe öderken, Tokat vakfı daha az aldığı 147 okkalık sadeyağ için 14.906,5 akçe ödeme yapmıştı. Anlaşılan o ki Tokat'taki vakıf sadeyağı Trabzon'daki vakıftan çok daha pahalıya mal etmiştir. Aynı durum vakıfların aldıkları bal için de geçerlidir. Trabzon vakfı 190 okka aldığı bal için 10.829 akçe, Tokat vakfı ise 111 okka aldığı bal karşılığında 13.129 akçe ödemiştir (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 5/a; BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 5/a). Trabzon'da arıcılık ve hayvancılığın daha yoğun faaliyet sahası bulunduğu, bu durumun doğal bir sonucu olarak da yağ ve bal fiyatlarının Tokat'a nispeten düşük seviyelerde seyrettiği düşünülebilir (Bostan, 2002, s. 515-521).

İmarette kullanılan buğdaylar Tokat vakfında 1.379 kile, 48.491 akçe iken Trabzon'da buğday miktarı 2.282 kiledir. Bu miktar için de 96.966 akçe ödenmiştir. Hububat cinsinden olan nohut ise görünüşe göre Tokat vakfı tarafından daha fazla tercih ediliyordu denilebilir. Tokat vakfı 1592 senesi için 30,5 kile nohut alıp karşılığında 1.892,5 akçe öderken, Trabzon vakfı yalnızca 1,5 kile nohut almış ve 142 akçe ödemiştir. Vakıfların menülerinde her gün çıkarmadığı, özel gün ve gecelerde ikram ettiği yiyeceklerden, zerde ve zırbaç/zirebaç gibi tatlılar için safran vazgeçilmez

bir üründür (Barkan, 1963, s. 261). Bunun için Trabzon vakfı 21 dirhem safrana karşılık 104 akçe, Tokat vakfı ise 180 dirhem safrana 1.214 akçe ödemiştir. Tokat vakfının safran tüketim miktarının Trabzon'a göre oldukça fazla olduğu görülmektedir. Tıpkı sadeyağ ve bal gibi safranın da Tokat'ta üretim sahası bulmasından kaynaklı hem daha bol hem de daha ucuz olabileceği düşünülmektedir (Tavernier, 2017, s. 53; Ceylan, 2005, s. 151). Tokat vakfına ait vakfiyeye göre; iki bayram günleri, Regaip ve Berat gecelerinin haricinde her Cuma gecesini ahaliye zerde ikram edilmesi istenmektedir (VGMA, Vakfiye, 740: 158, s. 405). Trabzon vakfına ait vakfiye olmamasına rağmen pek çok insana yemek çıkardığı bilinmektedir (Çelebi, 2011, s. 49-55). Ancak özel olarak hangi tatlının ikram edildiği net değildir. Muhtemelen Tokat vakfı gibi her Cuma gecesine kadar sık zerde ikram etmiyordu. Bundan kaynaklı olarak Trabzon vakfının safrana çok fazla ihtiyaç duymadığı, buna karşılık Tokat vakfının ise daha fazla tatlı pişirerek ikram ettiği söylenebilir.

Tüm bunların haricinde vakıfların mutfaklarını birbirinden ayıran bazı gıda maddeleri de muhasebe defterlerinde bulunmaktadır. Fındık ve kavun Trabzon vakfında olup Tokat vakfı mutfağında görünmezken, Tokat vakfında bulunan badem, nişasta, kayısı, bakla ve yaş üzüm gibi gıda maddeleri de Trabzon vakfında görünmemektedir. Söz konusu maddelerden, nişasta, badem ve yaş üzüm daha çok zerde yapımında kullanıldığı için az evvel yukarıda bahsi geçen Trabzon vakfının menüsünde zerdenin yer almadığı veya çok sık pişirilmediği fikrine uygun düşmektedir.

Vakıfların harcama kalemlerinden olan *ihracât-ı sâire* ise çalışan ücretleri ve mutfak harcamaları dışında, vakfın ihtiyaç duyabileceği hemen her türlü harcamanın görüldüğü bir bölümdür. Düzenli giderlerden ayrı olarak vakfın yıl içerisinde ihtiyaç duyabileceği akla gelebilecek tüm harcamanın kaydedildiği bu kısımda Tokat vakfı 56.062,5 akçe, Trabzon vakfı 22.637 akçe gibi bir miktar harcama yapmıştır (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 6/a-b; BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 5/b, 6/a). Fakat bu miktara vakfın tamirat ücreti dâhil değildir. Trabzon vakfı; et hamal ücreti için 360 akçe, çeşitli harçlar için 785 akçe, çuval bahası olarak 140 akçe, kandiller için 250 akçe, türbeye gerekli olan keten bahası 40 akçe, saz ücreti için ise 200 akçe gibi bir ödeme çıkarmıştır. Yine bahsi geçen örnekler haricinde başka harcama giderleri de mevcuttur³¹. Tokat vakfına ait harcama kalemleri arasında, dellal ücreti 223 akçe, hamal ücreti olarak 500 akçe, saz bahası 175 akçe, caminin kapısı için gerekli olan çukaya karşılık 1.095 akçe, çeşitli harçlar için 500 akçe, buğday öğütme ücreti olarak değirmene 560,5 akçe gibi bir tutar ödemiştir. Yine tıpkı Trabzon vakfında olduğu gibi vakfın başka harcama kalemleri de mevcuttur (BOA, TSMA.d. 1655: 0001. s. 6/a-b).

Tüm bunların haricinde Trabzon vakfı tamirat için ayrı bir başlık açmış ve toplamda 5.219 akçelik bir tamirat ücreti ayırmıştır. Örneğin; İmaret Hamamı (Hamam-ı Cedid) tamiri için 829 akçe, Çifte Hamam için 672 akçe, bazı dükkanların tamirine 516 akçe ve Trabzon'daki boyahanenin tamiri için ise 148 akçe ayrılmıştır (BOA, TSMA.d. 3995: 0002, s. 5/b, 6/b). Harcanan miktarlara bakıldığında, yapılan

³¹ Vakfın diğer harcama kalemleri için bk. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). TSMA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri) (3995/0002, s. 5/b, 6/a).

tamirat işlerinin çok büyük çaplı olmayıp sadece binalarda onarıma ihtiyaç duyulan kısımlarının tamir edildiği düşünülebilir. Tokat vakfında ise 1592 senesi için herhangi bir tamirat söz konusu değildir.

Sonuç

Tarihî ve kültürel mirasta yer edinmenin en önemli ayaklarından bir tanesi görünür olmaktır. Bunun da ilk adımı geleceğe aktarılan hayır kurumlarıdır. Böylece yüzyıllar öncesinde yaşamış olan insanların varlıklarının izleri daha kalıcı hale gelmektedir. Bu noktadan hareketle günümüzde bile görünür olmayı başarabilmiş iki kadın, padişah anneleri olan Gülbahar Hatunlar'dır. Oğulları II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim tarafından kendilerinin hayırları olarak inşa ettirilen vakıflar sayesinde kendilerinden haberdar olmaktayız. II. Bayezid'in annesi oğlunun tahta çıkmasını görmüş ve kendisi 11 sene Valide Sultan olarak haremde bulunmuştur. Yavuz Sultan Selim'in annesi ise oğlu tahta çıkmadan evvel vefat etmiştir. Tesis edilen vakıfların bazı ortak noktaları ve farklılıkları bulunmaktadır. Bunların ortaya konulabilmesi için ise vakıfların karşılaştırılması hususu önemlidir.

Çalışma konusu vakıfların ilk ortak noktası, her iki vakıf da tek binadan ibaret olmayıp, pek çok hizmet binası ve faaliyet sahasını içeren külliye formlarında inşa edilmesidir. Ayrıca tesis edilen vakıflar, klasik Osmanlı şehirlerinde görülen, şehirlerin teşekkül ve imarı açısından büyük rol oynayan, etraflarında mahallelerin ortaya çıktığı yapılarıdır. Nitekim bunun doğal bir sonucu olarak her iki vakıf da kuruldukları mahallelere isimlerini vermektedir. Bugün hem Tokat hem de Trabzon'a gittiğinizde Gülbahar Hatun Mahallesi adında mahallelerle karşılaşmanız mümkündür. XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren bugüne kadar süregelen uzun soluklu tarih aralığında Gülbahar Hatunlar Vakıfları ya da diğer isimleri ile Hatuniyye Evkafları kuruldukları şehirlerde sayısız insana fayda sağlamasının yanı sıra yüzlerce kişiye de istihdam kapısı olmuştur. Bu veçhe ile bakıldığında vakıflar için Osmanlı sosyal hayatının odak noktasıdır denilebilir.

Öte yandan vakıf çalışmaları yapılırken bilinen bir gerçek, kişi ne kadar zenginse vakfının da o denli büyük gelirlere sahip olacağıdır. Normalde beklenen haremdeki konumu nedeniyle valide sultan vakfının ekonomik potansiyelinin daha fazla olması gerektiği yönündedir. Oysa burada tam tersi bir durum söz konusudur. Gelin Kayınvalide Gülbahar Hatunlar'ın vakıflarının ekonomik hacmine bakıldığında; Trabzon vakfının hem gelir hem de gider kalemleri oldukça büyük miktarları kapsadığı görülmektedir. Bunun nedeni ise vakfın kurulduğu dönemin zenginliği ile alakalı olabilir. Hamamlar, mukaatalar, dükkân kiralari, boyahaneler, çayırar ve çok çeşitli zemin kiralardan oluşan gelirleriyle dikkat çekmektedir. Tokat Gülbahar Hatun vakfı gelirleri ise büyük arazi gelirlerinden müteşekkildir. Gelirler Ankara, Çankırı ve Çorum gibi, vakfın faaliyet merkezinden oldukça uzaktadır. Netice itibariyle, gelirlerin çeşitliliği bakımından Tokat vakfı daha mütevazı, Trabzon vakfı daha zengindir gibi bir ifadeye bulunulabilir. Ayrıca bir başka açıdan bakıldığında da Tokat vakfının yarı yarıya Trabzon vakfından küçük ölçekli olduğu, buna karşın Tokat'ın nüfusunun daha kalabalık olduğu aşikârdır. Hâlbuki nüfusu daha kalabalık olan kentte yer alan vakfın daha hacimli olup daha fazla insana hizmet ulaştırması

beklenmektedir. Böyle düşünüldüğünde ortaya bir paradoks çıkmaktadır ancak nedeni tam olarak belli değildir. Belki daha geniş tarih aralığını kapsayan çalışmalar yapılarak paradoksun nedeni anlaşılabilir.

Kurulan vakıflar, Tokat ve Trabzon gibi Osmanlı Devleti'nin iki önemli kentinde bulunmaktadır. Vakıfların her ikisi de kuruldukları bölgeyi canlandırmış ve etraflarında oluşan mahallelere isimlerini vermişlerdir. Ticarî hayatın canlı olduğu şehirlerde faaliyet gösteren birbirinden ayrı bu iki vakıf, sosyal hayatın merkezinde yer almaktadır. Onlarca insana ekmek kapısı olup personel istihdam etmelerinin yanı sıra, her sabah ve akşam olmak üzere yemek dağıtımında bulunarak şehrin sosyal hayatlarının dengesinde önemli rol üstlenmiş benzetilmektedir. Trabzon vakfına ait vakfiyenin mevcut olmamasından kaynaklı olarak vakıf şartları tam olarak bilinmesi de çok sayıda insanı doyurduğu bilinmektedir. Gıda maddelerinin miktarları oldukça fazla olması bu görüşü destekler niteliktedir. Tokat vakfı vakfiyesi ise personelinde yoksullara, gelip geçenlerden yemek saati dışında gelen misafirlere varıncaya dek dengeli bir şekilde yemek dağıtımının nasıl yapılacağını izah etmektedir. Öte yandan bazı gıda maddelerine her iki vakfın çok farklı fiyatlar ödediği aşikârdır. Mevcut durumun nedeniye bahsi geçen gıda kalemlerinin üretim miktarlarından kaynaklı olarak birim fiyatlarının değişebileceği düşüncesidir. Trabzon vakfı gider kısmında gıda maddeleri için birim fiyatını eklemiş olsaydı her iki kentte alınan gıda maddelerinin birim fiyatlarını da değerlendirme imkânı bulunabilirdi. Yine de bu konu farklı çalışmaların hayata geçirilebilmesi için yol açabilir. Farklı coğrafyalarda bulunan vakıfların gelir gider dengelerinin incelenerek, karşılaştırıldığı çalışmalarla XVI. yüzyılda Osmanlı sosyal hayatına dair daha net çıkarımlarda bulunmak mümkün olacaktır.

Extended Abstract

Charitable organizations are one of the basic means of being visible in historical and cultural heritage. Thus, through foundations, which can also be considered voluntary distribution of wealth, we become aware of people who lived centuries ago. As a matter of fact, members of the Ottoman Dynasty established numerous foundational works. Charitable foundations were built by Bayezid II in Tokat in the name of his mother, Gülbahar Khatun, and by Selim I in Trabzon in the name of his mother (Ayşe) Gülbahar Khatun. Thanks to these foundations that are still standing today, we are aware of the existence of the bride Gülbahar Khatun and mother-in-law Gülbahar Khatun.

The foundations built in the name of Gülbahar Khatuns have differences as well as similarities. This also constitutes the starting point of the study. Both foundations are large structures established in the form of a *külliye* (complex) Units such as mosque, madrasa, public soup kitchen, stable, woodshed, cellar are available in both foundations. Apart from these, the Trabzon foundation has a tomb, a school and a *darü'l-kurra*, a place where the Holy Qur'an was taught. The tomb of Gülbahar Khatun, who gave her name to the Tokat foundation, is in Istanbul and it has a separate foundation. Other than these, both charitable foundations were built by sons in the name of their mothers, and the names of both women are Gülbahar.

The aim of the present study is to examine the 1592-93 fiscal period of the Gülbahar Khatun foundations in Tokat and Trabzon. The accounting books relating to that period were obtained for both foundations. The Tokat foundation also has a charter, which is not the case for the Trabzon foundation. In addition to the accounting books, other relevant archival materials were also included in the study. It is aimed determine the general frameworks of the two foundations by analysing the similarities and differences in their relationships to the regions in which they were established, the roles they played in the development of their cities, their financial volumes, income amounts, expense items, the types and prices of the foodstuff supplied for the public soup kitchens, the units comprising the foundations, their employees, employment capacities, etc.

It is possible to say that the foundations established in these two cities which were important in the Ottoman commercial life contributed to the development of these cities. First, both foundations enlivened the regions where they were established. Moreover, they both gave their names to the neighbourhoods where they were established, and today Gülbahar Khatun neighbourhoods still exist in both Tokat and Trabzon. Considering their financial volumes, the Gülbahar Khatun Foundation in Trabzon is much richer both in terms of income and diversity of incomes. The Gülbahar Khatun Foundation in Tokat, on the other hand, is more modest in this regard. While the Trabzon foundation generated different types of income such as from meadows, shop rentals and dyehouse as well as land income, the Tokat foundation obtained all its income from lands. As a result of this situation, the Trabzon foundation was able to employ much more personnel. In the relevant financial period, the Trabzon foundation employed almost twice as many of the Tokat foundation's employees. On the other hand, the Tokat foundation made payments to much more surplus-receivers (*Zevaid-Horan*). Both foundations contributed to the social lives of their cities by preparing and serving meals in their public soup kitchens both in the morning and in the evening. Due to their locations, Tokat and Trabzon hosted large caravans, numerous passers-by and traders, and this helped to maintain the balance of their social lives through food distribution. The basic idea that can be suggested about the prices of the foodstuff bought in the public soup kitchens is that those products which were abundant in the region could be bought at affordable prices. While fat and honey were cheaper in Trabzon, saffron was more affordable in Tokat. From this point of view, it is possible to say that the abundant foodstuffs were used more in kitchens. On the other hand, it is seen that foundations paid very different prices for the same foodstuffs in their kitchens. As a result, the present study alone does not allow to make clear statements about the roles of foundations in Ottoman social life. However, through further studies in which such comparisons are made, it will be possible to make clearer inferences about Ottoman social and urban life.

Kaynakça**A. Arşiv Kaynakları**

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Ali Emiri Sultan Mehmed II (00001/00033/001).
 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Maliyeden Müdevver Defter (15996).
 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (0750/1-2).
 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter (1655/0001); (3995/0002).
 VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi). VGMA/Vakfiye (nr:740/sıra nr:158).

B. Araştırma Eserler

- Açıkel, A. (2017). Osmanlı döneminde Tokat cami vakıflarına bir örnek: Gülbahar Hatun Camii vakfı. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi/ Gaziosmanpaşa University Social Sciences Researches Journal*, Kış 2 (2), 1-16.
- Açıkel, A. & Dursun, K. (2020). Yeni belgeler ışığında Gülbahar Hatun'un hayatı ve şahsiyeti. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I(I), Sonbahar Özel Sayısı, 1-11.
- Ahmed Resmi Efendi. (2000). *Hamûletü'l-Küberâ*. (A. N. Turan, haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akyıldız, A. (2017). *Haremın padişahu Valide Sultan Harem'de hayat ve teşkilat*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akyıldız, A. (2019). *Saray harem ve mahrem*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Albayrak, H. (1998). *Trabzon (Hâtûniyye) külliyesi*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 68.
- Alderson, A.D. (1998). *Osmanlı hanedanının yapısı*. (Ş. Severcan, çev.). İstanbul: İz yayıncılık.
- Argıt, İ.B. (2014). *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Artan, T. (2006). Osmanlı elitinin yemek tüketiminin bazı yönleri değişken bir yüzyılda temel gıdalar. Lüks tatlar ve tadımlıkların izinde. *Yemek ve Kültür*, 7, 48-96.
- Bakırcı, S. & Çöğenli, S. (2011). *Arapça- Türkçe alfabetik sözlük*. İstanbul: Eren Ofset.
- Barkan, L. Ö. (1963). Şehirlerin teşekkül ve inkişafı bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda imaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına dair araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(1-2), İstanbul, 239-296.
- Behar, C. (Haz.) (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara.
- Berki, A. H. (1966) *Vakfa dair yazılan eserlerle vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen ıstılah ve tabirler*. Ankara: Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası.
- Bostan, H. (2002). *XV- XVI. asırlarda Trabzon sancağında sosyal ve iktisadî hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2005). Taşranın altın çiçeği safran. *Osmanlı Araştırmaları*, XXVI, 147-162.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. 24. Baskı. Aydın Kitabevi: Ankara.
- Dursun, K. (2020). *II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun'un hayatı ve vakıfları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Emecen, F. (1996). Gülbahar Hatun. *İslam Ansiklopedisi* (C. 14, s. 230-231). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Emecen, F. (2009). Selim I. *İslam Ansiklopedisi* (C. 39, s. 407-414). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Emecen, F. (2016). Şehzadenin Mutfağı. (S. Farooqhi & C. K. Neumann, ed.). *Soframız Nur Hanemiz Mamur* (107-145). İstanbul: Alfa Tarih.
- Emecen, F. (2017). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ertuğrul, Ö. (1996). Gülbahar Hatun Camii ve türbesi. *İslam Ansiklopedisi*, (C. 14, s. 231-232). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Evliya Çelebi. (2011). *Evliya Çelebi seyahatnamesi I. Kitap*. (Y. Dağlı vd. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Farooqhi, S. (2018). *Osmanlılar kültürel tarih*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Farooqhi, S. (2014). *Osmanlı'da kentler ve kentliler* (N. Berktaş, çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1952). *XV.-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası vakıflar- mülkler-mukataalar*. İstanbul: Üçler Basımevi.

- Işın, M. P. (2020). *Bereketli imparatorluk: Osmanlı mutfağı tarihi*. (A. F. Yıldırım, çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı vakıf medeniyeti*. İstanbul: Bilge yayınları.
- Keskin, Ö. Ö. (2018). *Başlangıcından 19. yüzyıla kadar Trabzon Gülbahar Hatun vakfı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
- Kütükoğlu, S. M. (2018). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisâdi yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Orbay, K. (2011). The imperial waqf of Hatuniyye in Trabzon 1024-75/1615-1665. (K. İnan & Y. Dursun, haz.). *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyum Bildirileri (441-45)*. Trabzon.
- Orbay, K. (2018). "The Celâlî effect" on rural production and demography in central Anatolia the Waqf of Hatuniyye (1590s to 1638). *Acta Orientalia Acedemiae Scientiarum Hung.* Vol. 71 (1), 29-44.
- Öksüz, M. *Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Trabzon toplum-kültür-ekonomi*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Özgen, M. (2017). *Şehr-i meydan Tokat*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. (C. III, s. 236). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu mülkün kadın sultanları*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Ti. Ltd. Şti.
- Singer, A. (2004). *Osmanlı'da hayırseverlik Kudüs'te bir Haseki Sultan imareti*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şahin, U. Ş. (2014). *17. yüzyıl Anadolu'da vakıf muhasebesi: Tokat Hatuniye vakıf muhasebesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tokat.
- Şimşirgil, A. (1992). XVI Yüzyılda Tokat medreseleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 7(1), 227-242.
- Şimşirgil, A. (2014). *Valide sultanlar ve harem Osmanlı'nın sır dünyası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tavernier, J. B. (2017). *Tavernier seyahatnamesi Stefanos Yerasimos'un anısına* (S. Yerasimos, ed.). (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Tekindağ, Ş. (1979). Trabzon. *İslam Ansiklopedisi* (C. 12/1, s. 455-477). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Thys-Şenocak, L. (2009). *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın baniler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Uğur, A. (1992). *Yavuz Sultan Selim*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayın no: 2, Kayseri.
- Uluçay, Ç. (2011). *Harem*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uluçay, Ç. (2012). *Haremden mektuplar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uluçay, Ç. (2012). *Padişahların kadınları ve kızları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Usta, S. (2016). Trabzon İmâret-i Hatuniye vakfı ve gelirleri (1550-1650). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 225-250.
- Usta, S. (2015). *Trabzon'da vakıflar (1550-1650)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Trabzon.
- Yediyıldız, B. (1983). Vakıf istilahları lügatçesi. *Vakıflar Dergisi*, XVII, 55-60. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.